

TÜRK KÜLTÜRÜNDE OCAK ANLAYIŞI VE ERGANİ DERİNGÖZE KÖYÜ'NDEKİ BİR OCAKLI AİLE

ПОНЯТИЕ «ОЧАГА» /ОГНЯ В ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЕ И ОЧАГОВАЯ СЕМЬЯ В ДЕРЕВНЕ ДЕРИНГЁЗЕ ЭРГАНИ

THE CONCEPT OF FAMILY CLINIC IN TURKISH CULTURE: A CASE OF A FAMILY CLINIC IN DERİNGÖZE, A VILLAGE OF ERGANİ

Ahmet İÇLİ*

ÖZET

Mitolojik arka planı zenginlik taşıyan ocak kültürü, geçmişten bugüne kutsallık arz eden anlayışlardan biridir. *Ocaklı*, belirli hastalıklarla ilgilenip, tedavisini gerçekleştirmeye çalışan aile fertlerine verilen isimdir. Ocaklının halk nazarında büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu makalede Diyarbakır'ın Ergani İlçesi Deringöze köyündeki ocaklının tedavi ritüeli üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ergani, kült, ateş, ocak, ocaklı aile

РЕЗЮМЕ

Культура очага/огня являясь одним из святых понятий с давних времен по сегодняшний день, содержит богатый митологический задний план. Святость очага исходит от огня. «Оджаклы» /очаговый- это имя, данное членам семьи, которая занимается исцелением определенных заболеваний. В народе существует вера в святость очагового человека- оджаклы. В этой статье рассматривается ритуал исцеления, проводимый одной из очаговых семей, проживающей в деревне Дерингёзе селения Эргани Диярбакыр.

Ключевые слова: Эргани, культ, огонь, очаг, очаговая семья (народное исцеление)

ABSTRACT

Family clinics are extremely meaningful in Turkish mythology and mostly accepted as holy/sacred in Turkish culture. In family clinics, specific diseases are taken care of and different treatments are performed. Family clinics are generally regarded as holy places among people. In this article, a ritual of disease treatment by a family clinic, in Deringöze village, Diyarbakır's Ergani district, will be examined.

Key Words: Ergani, cult, fire, seedbed, family clinic

* Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 75000 Ardahan, e-posta: aicli@yahoo.com

1. Giriş

Ritüel/ayin ve pratikler, bir milleti diğer milletlerden ayıran en belirgin özelliklerdir. Çünkü ritüeller, bir milletin mitik ve mistik özelliklerini gösteren ana inanç unsurlarını barındırır. Bu unsurlar, söz konusu milletin temel yaşam formlarıdır.

Türk inanç ve gelenek yapısı içinde kültürler; mitik ve mistik deneyimler bakımından en eski formları göstermesi ve sayısının çokluğuyla birlikte, temsil ettikleri yaşam deneyimi yönüyle zenginlik arz etmektedir.

Ateş ve buna bağlı olarak ocak etrafında oluşturulan kültürler, Türkler arasında İslamiyet öncesinde olduğu gibi sonraki dönemlerde de etkisini devam ettirmiştir. Söz konusu kültürler/dinamikler, bugün Anadolu coğrafyasında oldukça zenginlik arz etmektedir. Ayrıca “Kuzey Irak Kırmanç ve Türkmenlerinde ocak kutsaldır” (Kalafat 2008: 193). Anadolu’nun güneydoğusunda bulunan Ergani ilçesi, bu dinamikler bakımından oldukça zengindir. Ergani folkloru, eski Türk yaşantılarıyla oldukça zengin ve şaşırtıcı derecede bağlantılıdır (Uçak 2007: 106).

Kültürel kimlik, inanç ve kültür birliği açısından anlamlı bir yerde bulunan ve eski Türk gelenekleriyle kurulan sağlam bir köprü mahiyetindeki Ergani, tarih boyunca pek çok medeniyete beşiklik etmiş, kuzey Mezopotamya’nın en önemli merkezlerinden biridir. Hilar Köyü (Çayönü) arkeoloji kazıları sonucu elde edilen bulgulara dayanılarak, M.Ö. 9000 yıllarında kale içine kurulduğu tahmin edilmektedir. Ergani; Asur, Urartu, Med, Selçuk ve Osmanlı medeniyetleriyle olan ilişkisinden dolayı farklı inanç ve kültürlerin etkisinde kalmıştır.

Ergani yöresinde, Göktürk inanç ve ritüelleri, bugün canlı bir şekilde devam etmektedir. Salih Uçak tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde (Uçak 2007) genelde Türklerin özelde ise Göktürk dönemine ait inançların, Ergani folklorundaki yansımaları ele alınmıştır. Bu çalışmada, bizim çalışmamızın esasını teşkil eden “ateş” ve “ocak kültürleri” ile “halk hekimliği”nin önemli bir parçası olan Aile ocakları hakkında da geniş bilgi bulunmaktadır.

2.Kült

Kült, kelimesinin aslı “Culte”dür. Dilimize Fransızcadan girmiştir (TDK 2005: 1282). Sözlükte “Dini tören, ibadet, ayin” (TDK 2005: 1282) anlamlarıyla görülmektedir. Yerel özellikler taşıyan dinî törenler olarak da tanımlanan kült, esas olarak “din” anlamında kullanılsa da din ve sosyoloji bilimlerinde inanç, uygulama veya ibadetlere kendini adanmış insan topluluğuna verilen isimdir.

2.1. Ateş Kültü

Temizleme, paklık, safiyet, ışık, birlik, yaşam belirtisi, diriliğin ve dönüştürücülüğün sembolü olan ateş, yaratılışın ilk anından beri varlık âlemindeki önemini korumaktadır. Ateş, yaratılışın dört ana unsurundan biri olmak özelliğiyle de çok önemlidir. Varoluşun simgesi olan ateş, tüm mahiyetiyle varlık âleminin sakinlerinden nebatat ve cemadattan büyük saygı görmektedir. Türk inancına göre “ateşi insanlara veren Tanrıdır” (Esin 2000: 49). İnanç sistemimizde ateşin kaynağı göktür. Buna bağlı olarak ateş “Tanrı Bay Ülgen’in kızları tarafından bulunmuş ve insanların hizmetine sunulmuştur” (Ögel 1989: 55). Altaylarda ve diğer boylarda ateş ruhu için “ot ezi” ibaresini kullanılmıştır. “Altaylara göre od iyisi, ateş içinde oturur” (Kalafat 1995: 62). Türk topluluklarında temizlenmek, kötülüklerden uzaklaşmak ve hastalıklardan korunmak için ateşe kurbanlar sunulur ve saç

yapılırdı (Korkmaz 2003: 29). Ateş (ocak) yuvanın ve oradaki hayatın sürekliliğinin simgesi (Çoruhlu 2006: 52) sayıldığından, ocak, ailenin temel sembolü kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak “eski Türklerin dini merasimleri, büyük dağ tepelerinde ateş yakılarak, ateş ruhuna et ve süt saçı edilerek yapılmıştır” (Kalafat 2004: 98).

Bazı bölgelerde baharda hayvanların iki ateş arasında geçirilmesi, yaraların mikroptan arındırılmak için dağlanması, Nevruz’da ateşin üzerinden atlanması, tütsü gibi uygulamalardan da anlaşıldığı gibi ateşin tedavideki rolü kayda değerdir. Gök tanrı dininde hastaların tedavisinde, ateşten faydalandığı, ateşin temizleyici ve kötü ruhlardan koruyucu bir iye olarak kabul edildiği bilinmektedir.

2.2. Ocak Kültü

Zengin bir mitolojik mahiyet taşıyan ocak, Türk kültür sisteminde kutsallık arz eden önemli anlayışlardan biridir. Ocak sistemi, ateş ve atalar kültü ile bağlantılıdır. Ateş ve ocak birlikteliği, ikisinin de aynı anlamda kullanılmasında etkin rol oynamıştır. Şamanların ayinleri ateşsiz yapmamaları, ateş ruhuna hitaben okudukları ilahilerden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilemez. Şaman dualarında “atamızın yaktığı ocak” ifadesinin kullanılması bu manada dikkat çekicidir (İnan 1976: 44).

3. Aile Ocağı

Ocak, bir sembol olarak ailenin, soyun devamını gösterir. Türk toplumunda ailenin en kutsal temel değerlerden olması, ocak kültünün mahiyetini daha bir önemli kılmaktadır. Ocak, hem eve hem de aileye işaret eder. Ocak, sözcüğü eski metinlerde ve daha sonraları “soy ve sülale” anlamında da kullanılmıştır (İnan 1987:638).

Ocak, “hem soy hem nesil hem tarikat liderlerinin adı hem de belli hastalıkları tedavi gücüne sahip insanlara verilen bir addır” (Beydili 2005: 436). Çalışmamızda belli hastalıkları tedavi gücüne sahip verilen ocaklı tabiri üzerinde durulacaktır. Çalışmamızın esasını teşkil eden ocak, aile ocağı yani “belli hastalıkları tedavi gücüne sahip insanlar”dır. *Ocaklı*, belirli hastalıklarla ilgilenip, tedavisini gerçekleştirmeye çalışan aile fertlerine verilen isimdir. Halk, mevcut hastalığı tedavi için çeşitli pratiklere başlangıçtan beri sürekli başvurmuştur. Bunlardan biri de bir ocaklıya görünmektir. *Ocaklı*, Orta Asya Şaman’ının bugüne ulaşmış şekli olarak da değerlendirilmektedir. Söz konusu ocak anlayışı Türk mitolojisindeki Şaman inancıyla birebir örtüşmektedir. Şaman, Kam <din adamı>, bazı hastalıklara bakarak hekimlik görevini icra eder. “Şamanlar, tedavi amacıyla hastalara da çağrılır, o da hastalıkları tedavi eder” (Duranlı 2005: 208). Hastalıkların tedavisinde Saha Türklerinde de, “Halk hekimi rolünde ’sangaraaççı’ ve ’sillieççi’ adı verilen uzmanlar” (Duranlı 2005: 213) bulunmaktadır.

Geçmişte sadece şamanlar tarafından yapılan ve daha sonra ocaklının yaptığı tedavi işleminin seyri konusunda Muvaffak Duranlı, şunları aktarmaktadır:

“Geçmişte bu kişilerin rolünü sadece şaman üstlenmekteydi, fakat diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, zaman içinde şamanın toplum içindeki yerini kaybetmesiyle birlikte şaman fonksiyonlarından bazılarını diğer kişiler üstlenmiş. Şamanlık fonksiyonu zaman içinde parçalanmış ve küçülmüştür”(Duranlı 2005: 213).“Ergani’de Eski Türk İnançlarının İzleri Ve Halk Hekimliği” başlıklı tezinde Uçak’ın, Diyarbakır’ın büyük ilçelerinden olan Ergani’de tespit ettiği bir mani, Ergani’nin ocaklar konusunda oldukça dikkat çekici bir özelliğini göz önüne sermektedir. Ayrıca söz konusu tespit, manilerin bir kültürün <yöre folklorunun> en bakir ve en mahir söylemlerinin olduğuna da önemli bir işaretir:

Ergani'miz bucaktır
Gülü deste kucaktır
Ergani'nin kızları
Ziyarettir ocaktır

(Uçak 2007: 96)⁶.

3.1. Ergani Deringöze'deki Ocaklı Aile

3.1.1. Ocaklı Ailenin Tanıtılması

Ergani'deki söz konusu ocağın bir ismi yoktur. Ocaklı kişi, Osman İçli'dir. Ocaklı, eli babasından, o da kendi babasından almıştır. Şu an 43 yaşında olan Osman İçli, Diyarbakır'ın Ergani İlçesinin Deringöze köyündendir.

3.1.2. Ocağın Devamlılığı ve El Alma-Verme Ritüeli

Halk hekimliğinde tedavi ritüeli, atalar kültürüne bağlı iyileştirme çabalarının kuşaklar boyu sürerek günümüze gelmesinde büyük rol oynamıştır.

Ocaklı, tedavi etme kudretini ailesinden tevarüs etmektedir. Bu durum babadan oğula, nesilden nesile devam eder. El alma ve el verme sadece babadan oğula değildir. Çünkü Ocaklı Ana'lar da söz konusudur. Ocaklı aileden olmayan bir kimseye de el verebilir. Ocaklık geleneği özelde ailelerce sürdürülür ve “el verme, el alma” yöntemi ile gerçekleşir. Bir kişinin ocaklı sayılabilmesi için işi bilen birisinden el alması gerekmektedir. Ocaklı kişi yaşlandığını hissettiği an kendisine yakın bulduğu birisine el verir. El verme veya el alma işlemleri bazen çok sade olabileceği gibi bazen de tören şeklinde, çeşitli duaları okuyarak veya el verdiği kişinin ağzına tükürerek olmaktadır.

“Ocak'ın mukaddesliği, ocağın tüttürülmesi ve ocağı koruma görevinin küçük kardeşe verilmesi Türk hayatında önemli rol oynar” (Kalafat 1995: 64). Bugün de genel olarak anne-babaya bakma, onlarla beraber hayata devam etme görevi küçük erkek kardeşe aittir. Osman İçli, ailenin en küçük erkek çocuğu olduğundan babası elini ona vermiştir. Aynı şekilde babası Mustafa İçli de evin en küçük erkeği olarak eli kendi babasından almıştır. Babası Adem İçli de kendi babasını daha bebek yaşta iken kaybettiği için kendi babasına daha önce el vermiş olan dedesinden bir daha almıştır. Söz konusu el alma-verme ritüeli ile ailenin, Ergani'ye tahmini yerleşme dönemini 17. yüzyılın sonlarına tarihlendirmek mümkündür.

Ocaklı Osman İçli'nin beyanlarına göre, babasının kendisine el verme ritüeli şöyledir: “Sırt ve bel sancılarına şifa dağıtan babam Mustafa İçli (ocaklı), bu eli babasından almıştır. Bana da bir merasimle, önde gelen köy ve aile bireylerinin önünde elini vermiştir.

3.1.3. Ocağın Tedavi Ettiği Hastalık

Tedavi daha çok psikolojiktir. Tıbbi folklorun mistik alanlardaki örnekleri daha çok hastaların psikolojisi ile ilgilidir. Yatırları ziyaret etme, muska, tütsü ve ocaklar, halkın yaşamına yansıyan örf ve adetlerden bazılarıdır (Değer 1999: 439). İyileşmeye yönelik psikolojik telkin olan bu uygulamalar önemli rol üstlenmektedir. Fiziksel rahatsızlıkların tedavisi psikolojik telkin ile yapılmaktadır. İnanılarak, kutsallaştırılarak yapılan bu tür

⁶ Bu dörtlük, sadece benzetme amaçlı olarak aktarılmıştır. Her anonim şiirde benzetme yollu iltifatlar bulunmaktadır. Mitolojik boyutta ayrıca değerlendirilebilir. Ayrıca kadın kişi kültü ile olan bağlantısı da söz konusu olabilir.

uygulamalar, halk hekimliğinin binyıllar ve kuşaklar boyu devam etmesini sağlamaktadır (Kaya, 2001: 199).

Bahse konu olan ocaklı, bel ağrısından şikâyetçi olanların tedavisini bir anlamda psikolojik telkinlerle yapmaktadır. Son zamanlarda nüfus artışı, tıbbın gelişmesi, ekonomik şartlar vb durumlardan dolayı tedavi için ocaklıya gelenler, babası ile kıyaslandığında oldukça düşmüştür.

3.1.4. Hastalığın Tedavisinde Uygulanan Ritüel

Sırt ve bel ağrısı olan şahıs, rahatsızlığına bir derman bulmak için köy köy dolaşır, sonra bu hastalığa şifa vereceğini iddia eden kişiyi bulur. Ocaklı, hastanın şikâyetlerini dinledikten sonra hazır olması gereken yani olmazsa olmazlardan olan malzemelerini (ekmek tahtası, oklava) önüne koyar. Daha sonra ekmek tahtasını sol eliyle, oklavayı da sağ eliyle tutacak şekilde hastanın sırtına bırakır, sonra aralarında şu diyalog geçer:

Hasta olan şahıs, sol elinde ekmek tahtası ve sağ elinde oklava olan şifa dağıtıcıya sorar.

Hasta: Nereden geliyorsun?

Ocaklı: Karacadağ'dan.

Hasta: Ne arıyorsun?

Ocaklı: Sancı vurmaya.

Hasta: Görürsen vurur musun?

Ocaklı: Gözünü deşerim.

Hasta: Görürsen vurur musun?

Ocaklı: Gözünü deşerim.

Hasta: Görürsen vurur musun?

Ocaklı: Gözünü deşerim.

Dedikten sonra Ocaklı, üç sefer oklavanın ucunu hastanın sırtına bıraktığı ekmek tahtasının tam ortasına hızlı bir şekilde vurur ve bir Fatiha ile üç İhlâs Suresini okuyup hastanın sırtına üfler. Oklavayı tahtaya vurma işlemini ve Fatiha ile İhlâs okuma seanslarını üç defa tekrarlar. Ocaklı, hastaya yedi gün aralıklarla iki defa daha gelmesini söyler. Hasta da bunu olduğu gibi uygular ve şifasını bulup şifaya sebep olan şahsa dua edip yanında ayrılır.

Sancı vurma, vurmamak, vurulmak, basmak, basılmak, sançmak, sançılmak, uğramak, uğramış olmak kara iyeler veya görünmeyen kem güçlerin zararlarını anlatmak için kullanılır. Hastalığa yani sancıya yol açan kuvve, hastayı vurarak hasta edendir. Ocaklı ise adeta karşı hamle yaparak tedaviyi yapar.

Ekmek tahtası, sofrası, un eleği, oklava, merdane, hamur teknesi ve benzeri etnografik malzeme mistik itibarlarını ekmekten alırlar. Bu konuda yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu tanıtımımızda ise, var olan bir uygulamayı tanıtmayı amaçladık.

4. Sonuç

Diyarbakır ili Ergani İlçesi Deringöze Köyü'nde Türk halk kültüründe Türkçeçare/Türk halk tababetine örnek olabilecek bir uygulama söz konusudur.

Türk inancında, eskiden belirli hastalıkların tedavisinin kam/ozan/baksı tarafından gerçekleştirilmesi gibi bu gün de ocaklı aileler, onların yerine hemen hemen aynı yöntemlerle hastalıkları tedavi etmektedirler. Ocaklık, sadece dini yönden değil aynı zamanda kültür, dil, millet, günlük hayat ve hekimlik alanlarında da mühim bir yere sahiptir.

İnanç kelimesinin tecrübe sonucu, tam kesin kanaat getirme anlamından bakıldığında söz konusu ritüellerin uzun tecrübelerden sonra tam kanaat getirme sonucu oluştuğu fikri ağır basar. Her inanışın ve pratiğin/ritüelin temeli binlerce yıllık Türk kültürüne, mitolojisine, ritüellerine dayanmaktadır. Hem Ergani’de hem de diğer Türk yaşam yerlerinde bugün yaşayan pratikler ya tamamen ya da az da olsa değişerek varlıklarını sürdürmektedirler.

Ergani’deki ocakta el alma ve el verme, ocaklı ailenin devamlılığı gibi unsurlar diğer Türk ocaklı aileleriyle tamamen uyuşmaktadır. Bu ocakta öne çıkan en önemli unsur, tedavinin tahta ve oklava ile yapılmasıdır. Sembolik olarak oklavanın başka fonksiyonlarının yanında bel-sırt ağrılarının tedavisinde kullanması pek de yaygın olmayan bir ocak tedavisidir. Bu yönüyle farklılık/özgünlük arz etmektedir.

Ergani’de eski Türk inançlarımızdan kaynaklanan pek çok ritüelin ve pratiğin bulunması, kültürel açıdan Ergani yöresinin Orta Asya’dan günümüze pek çok değeri beraberinde taşıdığı fikrini vermektedir.

KAYNAKLAR

Sözlü Kaynaklar:

Osman İÇLİ, Diyarbakır-Ergani, yaş 44.

Senai İÇLİ, Diyarbakır-Ergani, yaş 59.

Yazılı Kaynaklar:

BEYDİLİ Celal: (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev. Eren Ercan, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

ÇORUHLU Yaşar: (2006). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi

DEĞER, Mebrure: (1999). “Diyarbakır’da Halk Hekimliği”, *Diyarbakır: Müze Şehir*, (Haz. Şevket Beysanoğlu, M.Sabri Koz, Emin Nedret İşli), YKY, İst., s. 438-448.

DURANLI Muvaffak (2005). “Saha Türklerinde Halk Hekimliği İle İlgili Pratikler Ve Bu Pratiklerin Değerlendirilmesi” (Fikret Türkmen Armağanı içinde Editörler: Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Yrd. Doç. Dr. Metin Arıkan) İzmir, Kan yılmaz Matbaası, s. 207-213ESİN Emel: (2000). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi

İNAN Abdülkadir: (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İNAN Abdülkadir: (1987). *Makaleler ve incelemeler* Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İNAN Abdülkadir: (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KALAFAT Yaşar: (1995) *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

KALAFAT Yaşar: (2004). *Kamizm, Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınları

KALAFAT Yaşar: (2008). *Dedem Korkut Aşağı Eller*, Ankara: Berikan Yayınevi

KAYA Muharrem: (2001). “Eski Türk İnanışlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri”, Folklor/Edebiyat, cilt VII, sayı:25 Ankara.

KORKMAZ Esat: (2003). *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anahtar Kitaplar

ÖGEL Bahaeddin: (1989) *Türk Mitolojisi*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005) Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

UÇAK Salih, (2007).“Ergani’de Eski Türk İnançlarının İzleri ve Halk Hekimliği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*